

CZU:81'373.43/.45:316.77

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2023.3\(321\).11](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2023.3(321).11)

OCAZIONALISMELE – ELEMENTE OBSCURE ALE COMUNICĂRII INTERPERSONALE

Lina CABAC

Doctorandă

E-mail: lina.cabac@usarb.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3463-3717>

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

The Nonce Words - Obscure Elements of Interpersonal Communication

Abstract

In this article, we aim to examine the process of understanding and interpreting nonce words in the context of interpersonal communication. The key conditions for the process of decoding these lexical units are outlined and the types of context relevant to the phenomenon of occasionalisation are described. A special place is also reserved for reflections on the reasons for the use of nonce words in acts of communication, as well as the ways in which they penetrate the Romanian language system.

Keywords: nonce word, lexical innovation, message decoding, context, canonization of lexical innovation.

Rezumat

În articolul de față, ne propunem să examinăm procesul de înțelegere și interpretare a unităților lexicale ocazionale în contextul comunicării interpersonale. Sunt conturate condițiile-cheie pentru procesul de descifrare a acestor unități lexicale și sunt descrise tipurile de context relevante pentru fenomenul ocazionalizării. Un loc aparte este destinat și reflexiilor privind motivele de utilizare a ocazionalismelor în actele de comunicare, precum și căile de pătrundere a lor în sistemul limbii române.

Cuvinte-cheie: ocazionalism, inovație lexicală, decodificarea mesajului, context, canonizarea inovației lexicale.

Orice text, literar sau publicistic (oral sau scris), este conceput drept un proces comunicativ bilateral, ce se realizează prin interacțiunea vorbitorului (emițătorului) cu ascultătorul (receptorul), fiind dominat de intenția autorului. E de la sine înțeles că autorul textului așteaptă ca intenția sa să fie, în mod obligatoriu, înțeleasă de către destinatar. În acest sens, se menționează că „comunicarea verbală nu este doar

o activitate voluntară, dar și o activitate prezidată de o intenție predestinată a fi recunoscută de receptor” (Baylon, Mignot, 2000, p. 20). Firește, procesul înțelegerii unui text implică luarea în considerare a tuturor mijloacelor lexicale și gramaticale utilizate la generarea lui. Este deci întemeiată supoziția conform căreia înțelegerea textului reprezintă un proces individual, activ, constructiv și holistic, ghidat de trei factori: 1) *așteptările receptorului*, care orientează de la bun început înțelegerea; 2) *condițiile de comprehensiune*, care delimitează cadrul coeziv al construirii textelor (și, în acest sens, luăm în calcul introducerea în text a ocazionalismelor); 3) *scopul comprehensiunii*, cum ar fi stabilirea conținutului logic al textului, al valorii persuasive și, eventual, al intertextualității discursului relatat etc. În acest sens, pentru mai multe detalii, a se vedea lucrarea lui S. Schmidt *Interpretation today – introductionary remarks* (1983, p. 71-81).

Fără a intra în detalii, menționăm că personalitatea autorului și intenția sa comunicativă, de rând cu abilitățile lui lingvistice, sunt determinante în procesul de generare a textelor și, implicit, a utilizării în ele a ocazionalismelor. Incluziunea acestor unități lexicale în text este dictată, în mare parte, de dorința autorului de a se detașa de formulele uzuale ale unui simplu „consumator” de limbă, de a se exprima mai emotiv și epatant, pentru a capta atenția receptorului privind informația furnizată. Astfel, estomparea laturii informative este compensată prin extravaganța exprimării. În același timp, autorul ocazionalismului trebuie mereu să țină cont de persoana adresantului, de experiența și cunoștințele sale lingvistice și extralingvistice pentru a se asigura că mesajul transmis va fi înțeles. Reiterăm, de asemenea, faptul că ocazionalismul nu se prezintă exclusiv ca un element lexical incidental, *ad hoc*, ci, mai degrabă, ca un element lexical formulat cu grijă, pentru „ocazia” ce a apărut într-o anumită situație de comunicare. Receptorul textului și, implicit, a ocazionalismului trece prin mai multe etape până la o percepere adecvată a mesajului respectiv. Mai întâi de toate, textul oral sau scris este ascultat sau citit, adresantul având posibilitatea de a se familiariza cu informația de bază (de suprafață), apoi se trece la procesarea informației mai complexe prin corelarea ei la context și activizarea cunoștințelor extralingvistice pe care le posedă. Într-un cuvânt, structura formală și conținutul a ocazionalismului presupune mai multe „acțiuni” în vederea descifrării lui.

Să urmărim cum are loc decodificarea ocazionalismelor *bolșevic* și *secerociocanic* din următorul context: „Iar visul secular de a trăi din a lui Vodă pilă, dacă nu din a Domnului milă, ține bine și azi și, cum propaganda *bolșevic* îl scutură încă, prăfos, din aripile sale, reactivând nostalgiile *secerociocanice*, nici poporul nu se smulge din gravitația lejankăi pătimirii colective” (Semn, 2010, nr. 2, p. 2). Firește, la prima etapă, cititorul ia cunoștință de unitățile lexicale respective, corelând cele citite cu informația din anturajul verbal imediat. Astfel, se asigură înțelegerea structurilor de suprafață ale enunțului respectiv. Cunoașterea regulilor și a modelelor de formare a cuvintelor îi permite cititorului să ralieze aceste tipare la cele depistate și să le confrunte cu unitățile lexicale ce se deosebesc în mod

clar. La următoarea etapă, cititorul pune în corelație elementele constitutive ale ocazionalismelor cu supozițiile personale formate în baza propriului sistem cognitiv, iar cunoștințele extralingvistice și contextul îl ajută să „lexicografieze” semnificația acestor cuvinte. Parcurgând aceste etape, cititorul depistează în textul de mai sus două unități lexicale care se deosebesc, după structura lor, de tiparele lexicale uzuale ale limbii române – *bolșeNITic* și *secerociocanic* – și le include în categoria ocazionalismelor. Prin destructurare, identificăm pentru ocazionalismul *bolșeNITic* componentele *bolșevic* și *NIT*, iar pentru ocazionalismul *secerociocanic* – *seceră* și *ciocan* (cu sufixul adjectival *-ic*). Astfel, în urma analizei structurii morfologice, cititorul identifică adjective, iar în urma analizei semantice – două unități ce fac parte din câmpul lexical „Uniunea Sovietică”. În același timp, cunoașterea separată numai a semnificației componentelor constitutive nu asigură referirea directă la acest câmp lexical, întrucât sunt necesare și anumite cunoștințe extralingvistice. În felul acesta, cititorul ar trebui să mai cunoască că *bolșevic* desemnează ceva care aparține bolșevismului, adică învățaturii comuniste a lui Lenin și Stalin, că *secera* și *ciocanul* sunt simbolurile de pe stema Uniunii Sovietice și că *NIT* este o companie TV din Chișinău care este controlată de puterea procomunistă din Republica Moldova. După „transfigurările” respective, fragmentul de text ar putea fi redat în felul următor: Iar visul secular de a trăi din a lui Vodă pilă, dacă nu din a Domnului milă, ține bine și azi și, cum *propaganda procomunistă transmisă pe postul de televiziune NIT (controlat de partidul comunist din Moldova)* îl scutură încă, prăfos, din aripile sale, reactivând nostalgiile *față de epoca comunistă din trecut*, nici poporul nu se smulge din gravitația lejankăi pătimirii colective.

În baza celor relatate, putem descrie următoarele condiții-cheie pentru procesul de descifrare a ocazionalismului: 1) cunoașterea modelelor de formare a cuvintelor; 2) capacitatea de corelare a elementelor constitutive ale unității lexicale noi cu supozițiile personale formate în baza propriului sistem cognitiv; 3) posedarea cunoștințelor extralingvistice¹; 4) existența contextului (co-textului) respectiv. Aceste puncte pot fi completate și cu alte condiții care ar facilita înțelegerea unității ocazionale: abilitatea de a face legătura dintre semnificația unității lexicale noi și imaginația cititorului în baza cunoștințelor personale; cunoașterea realităților autorului (în special ale celor ce sunt specifice unui autor); manifestarea atenției în timpul lecturării; perceperea adecvată a intenției, scopurilor și motivelor autorului, luând în considerare genul lucrării, a stilului și ideilor autorului (pentru detalii, a se vedea Antiufeeva, 2004, p. 116).

Contextul este, indiscutabil, un factor determinant în procesul decodificării ocazionalismului. Anume analiza contextuală ne oferă posibilitatea de a interpreta

¹ Trebuie de menționat faptul că pentru o decodificare reușită a ocazionalismelor cunoștințele extralingvistice ale cititorului trebuie să coincidă cu cele ale autorului ocazionalismului. Lipsa de tangențe dintre aceste două spații cognitive duce la păstrarea ambiguității expunerii și la neînțelegerea (totală sau parțială) a mesajului autorului.

univoc cuvintele ocazionale. În plus, contextul oferă determinanții necesari pentru completarea elementelor distinctive ale cuvântului ocazional utilizat (or descrierea semantică a ocazionalismului nu poate fi găsită într-un dicționar).

E. Coșeriu evidențiază patru cadre de funcționare a comunicării: *situația, sfera, contextul și universul de discurs*. Referitor la ceea ce ne interesează, vom remarca faptul că ilustrul savant înțelege prin *contextul vorbirii* „toată realitatea care înconjoară un semn, un act verbal sau un discurs, ca prezență fizică, ca bagaj de cunoștințe al interlocutorilor și ca activitate” (1999, p. 36-42). Astfel, E. Coșeriu ne vorbește despre trei tipuri de contexte: 1) *contextul idiomatic* (format din limba însăși, ca „fond” al vorbirii); 2) *contextul verbal* (discursul însuși în calitate de „cadru” al fiecăreia dintre părțile sale), care, la rândul său, poate fi *nemediat*, constituit din semnele ce se găsesc imediat înainte sau după semnul considerat, și *mediat*, putând ajunge până la a cuprinde întregul discurs și, în acest caz, poate fi numit *context tematic*; 3) *contextul extraverbal* (constituit din toate circumstanțele nonlingvistice care sunt percepute în mod direct sau cunoscute de către vorbitori), cu subcategoriile: *context extraverbal fizic, empiric, natural, practic, istoric și cultural (ibidem)*.

Pentru teoria ocazionalității și, implicit, pentru decodificarea ocazionalismului este relevantă și următoarea tipologie a contextelor: *contextul nul, minicontextul, macrocontextul, contextul creației, contextul istorico-cultural, contextul formării cuvântului* (Babenko, 1997, p. 12).

1) Prin *contextul nul* se înțelege contextul în care ocazionalismul își dezvăluie semnificația prin însăși forma sa internă, forma lexicală a cuvântului ocazional fiind suficientă pentru înțelegerea sa. Drept exemplu pot fi aduse mai multe ocazionalisme a căror structură transparentă este suficientă pentru decodificarea lor: *abricoasă, alarmaeriană, altfelitate, a ambasadoriza, articuleț, bețivănește, cocostârcos, dialogicos, furnicarnic, lungo-larg, mutualmente* etc. De fapt, contextul nul se prezintă drept contextul morfo-lexical de formare a ocazionalismului, din care transpare forma internă a cuvântului creat. În așa mod, cititorul poate lesne deduce sensul cuvântului ocazional, făcând apel doar la modelele cunoscute de formare a cuvintelor: *abricoasă* (proaspătă, frumoasă asemenea caisei), *bețivănește* (asemenea comportamentului unui bețivan), *mutualmente* (în mod mutual) etc.

2) *Minicontextul* reprezintă contextul minimal necesar pentru descifrarea semnificației cuvântului ocazional. Acesta poate fi contextul enunțului sau al paragrafului, care se dovedește a fi suficient pentru descifrarea ocazionalismului în care sunt situați determinanții specifici pentru completarea elementelor sale distinctive. Astfel, în enunțul: „Telefoanele erau ascultate în toate blocurile din jur, cum își dăduse seama o amicică de-a lui ce-și îngăduise o mică aluziune la muncitorii care, sub pretext că se edifică un *blocoteț* prin apropiere, manipulau, pe lângă

mistrii, și emițătoare” (Pițu, 2002, p. 242), ocazionalismul *blocoteț*² este precedat de utilizarea uzualului *bloc* care reprezintă un indiciu pentru descifrarea sa.

3) *Macrocontextul* se referă, preponderent, la contextul operei literare în general și este util la descifrarea ocazionalismelor a căror semantică se dezvăluie doar luând în calcul situația creată de întreaga operă. Ocazionalismul respectiv rămâne o parte distinctă a creației autorului, cum ar fi, de exemplu, cuvântul ocazional *gândirostiviețuire* (Luca Pițu), care descrie mai exact concepția romancierului L. Pițu despre viață: or doar „faptul de a fi viu” este insuficient autorului, pentru care „a viețui” înseamnă a avea și abilitatea de a gândi și a comunica.

4) *Contextul istorico-cultural* se referă la totalitatea factorilor extralingvistici (cunoștințe și experiențe extralingvistice) pe care le posedă atât autorul, cât și receptorul ocazionalismului. Aceste cunoștințe și experiențe (care, la modul ideal, ar trebui să coincidă) se prezintă nu numai drept fond cognitiv pentru descifrarea ocazionalismelor, dar și drept temelie pentru crearea lor. Exemplificăm: sintagma ocazională *Ich bin ein Chișinăuer!* (*Timpul*, 3.03.2013) devine comprehensibilă doar pentru cititorul care face legătura cu discursul președintelui SUA J.F.Kennedy ținut în anul 1963 în Berlinul Occidental, în care, prin utilizarea sloganului „Ich bin ein Berliner!”, și-a exprimat susținerea RFG-ului în contextul înălțării Zidului Berlinului. Astfel, prin *Ich bin ein Chișinăuer!* (*Eu sunt chișinăuian*), autorul articolului își declară susținerea populației din Chișinău. Pentru a interpreta corect ocazionalismul *Il Ciobandante* din fraza „Declarație care, ținând cont de termenul de garanție a vorbelor lui *Il Ciobandante*, e posibil să fi expirat între timp” (*Academia Cațavencu*, 18.05.2011), cititorul trebuie să determine, în primul rând, elementele constitutive ale ocazionalismului (*cioban* + *el Comandante*). În al doilea rând, în baza cunoștințelor sale extralingvistice, el trebuie să facă legătură între cele trei componente: *el Comandante* utilizat de revoluționarul cubanez Ernesto Che Guevara, profesia de cioban și persoana lui Gigi Becali. Astfel, cititorul, făcând uz de aceste imagini, percepe intenția ironică a autorului pe seama năzuinței politicianului de a fi la conducere, având în vedere trecutul acestuia.

Am putea aminti aici și de *intertext* (cunoașterea relației pragmatice dintre textul *in presentia* și textul *in absentia*, stocat în memoria receptorului). Anume intertextul ne ajută în procesul decodificării ocazionalismelor frazeologice de tipul *Cine s-a fript cu Ciorbea*³, *sufală și-n iaurt* (< *Cine s-a fript cu ciorbă, suflă și-n iaurt*) sau *Cine știe să copieze, are patru celulare* (< *Cine știe carte, are patru ochi*) etc. Important este, așadar, ca receptorul să fie capabil de a recupera și reconstitui textul la care se face aluzie.

² A se mai reține: descifrarea acestui ocazionalism face aluzie și la adăposturile pentru găini, porci etc., inducând, totodată, și ideea de depersonalizare, de pierdere a individualității proprii în condițiile de trai descrise.

³ Victor Ciorbea, Prim-ministru al României în perioada 1996-1998.

5) *Contextul derivativ* vizează comentariul sau explicația autorului privind ocazionalismul utilizat. Deși e mai rar întâlnit, acest tip de context este foarte util. Pentru exemplificare: „Mai degrabă mi-ar prii statutul *anarhului*, așa cum îl va fi definit Ernst Jünger [...]” (Pițu, 2002, p. 10). Ocazionalismul *anarh* este explicat în continuare în text: „*Anarhul*, el, are mai puține iluzii decât anarhistul, care crede încă în inteligența poporului, a societății civile, a asociațiilor cetățenești, numai că dușmănește de moarte Statul, cu emanațiile sale fetide” (Pițu, 2002, p. 10).

Ținem să menționăm faptul că în procesul de identificare și descifrare a ocazionalismului rolul determinant îl are, uneori, nu doar un singur context, ci o combinație a două sau mai multe contexte.

Procesul de descifrare și înțelegere a ocazionalismului în diverse contexte presupune și anumite reflexii asupra posibilităților de acceptare a inovațiilor lexicale, precum și a căilor de penetrare a lor în vocabularul limbii române.

E. Coșeriu, vorbind despre „realitatea vie” și creativitatea limbajului și reliefând importanța schimbărilor, nu putea să treacă cu vederea și motivele privind acceptarea inovațiilor lexicale, pentru ca acestea să devină fapte de limbă. Trecem în revistă aceste motive (2009, p. 186-187):

- a) prestigiul creatorului;
- b) expresivitatea semnului inventat;
- c) rațiuni culturale mai generale, precum și substituirea unei culturi prin alta sau progresul cultural continuu;
- d) apariția continuă în orizontul conștiințelor lingvistice a unor obiecte și idei noi care reclamă cunoaștere și clasificare;
- e) substituirea unui semn, dacă acesta a devenit total inexpresiv sau pentru a evita confuzii deranjante;
- f) substituirea anumitor cuvinte asociate unor superstiții sau credințe prin împrumuturi, eufemisme, perifraze, metafore, antifrază etc.

Cu referire la ocazionalisme, trebuie să menționăm că unul din factorii principali care poate influența asupra acceptabilității („canonizării”) inovației lexicale este prestigiul creatorului și expresivitatea semnului inventat. Iată unele exemple în acest sens, selectate din volumul Adinei Dragomirescu și al lui Alexandru Nicolae „101 greșeli de lexic și de semantică. Cuvinte și sensuri în mișcare” (Dragomirescu, Nicolae, 2011, p. 202): *bazament* (G. Călinescu), *a încifra* (M. Eminescu), *drumeție* (E. Bucuța), *a furlua* (I. Creangă). Merită consemnat cuvântul *patrihoț* al cărui autor este V. Alecsandri⁴ (*Alții vrednici patrioți, / Dar mai vrednici patri-hoți, / Latră, urlă furios / Pân ce-apucă câte-un-os* (Alecsandri, 1952, p. 96)).

⁴ Atestăm acest termen și în piesele de teatru „Starea Țării Rumânești – acum în zilele măriei sale Ioan Caragea vevod, pă vremea asidosiei” și „Starea Țării Rumânești pă vreme pământenilor” ale lui Iordache Golescu: „Săltați și vă nveseliți, nimic să nu mai grăiți. / Adu, dragă, vin să bem, că credet acum avem. / A crăpat Satana, s-a spânzurat Iuda, / S-au cufundat patrihoții, hoții, hoții, hoții” (https://archive.org/stream/IordacheGolescuScrieriAlese/IordacheGolescuScrieriAlese_djvu.txt [citât 17.01.2017])

Desigur, nu de fiecare dată e posibilă stabilirea cu exactitate a autorului unei sau altei inovații lexicale acceptate în sistemul limbii, întrucât nu toate invențiile sunt consemnate în scris, deși uzul impune, într-o anumită măsură, reluarea lor. Nu este de neglijat nici apariția continuă în orizontul cunoștințelor lingvistice a unor obiecte și idei noi care reclamă cunoaștere și clasificare. Progresul tehnico-științific și apariția unor noi obiecte, procese etc. stimulează și apariția denumirilor noi: e cazul, să zicem, al cuvintelor *a gugăli*, *a xeroxa*, primul fiind destul de uzual și productiv (Zafiu, 2004), iar al doilea deja a fost inclus în DEX.

Trebuie să se mai rețină și faptul că inovațiile individuale, după cum menționează E. Coșeriu, „sunt imitate, iar prin imitație se difuzează, devin tradiție, patrimoniu de modele lingvistice ale comunității, devin «convenționale», dar cel puțin pe parcursul unui anumit timp conservă amprenta unui individ creator care a realizat actul revelației inițiale” (2009, p. 195). În legătură cu această observație, trebuie să subliniem rolul important al scrisului în „popularizarea” ocazionalismului, precum și preluarea lui în alte texte și situații comunicative. Cu alte cuvinte, frecvența circulației este un factor determinant în procesul de acceptare, de „canonizare” a ocazionalismului în sistemul limbii.

Frecvența circulației ocazionalismului este un factor determinant în procesul acceptării sale în sistemul limbii: după cum am afirmat mai sus, inovația lexicală se prezintă inițial sub formă de ocazionalism, după care (sub influența reluărilor frecvente și a necesității de a completa lacuna lexicală existentă) trece în categoria cuvintelor potențiale, după care (sub influența acelorași factori) poate deveni neologism.

Sintetizând, consemnăm că stratul lexical ocazional nu poate fi perceput ca ceva incidental, sau chiar străin pentru contextul utilizării sale, ci, mai degrabă, ca o parte componentă a sistemului lexical ce își legitimează funcționalitatea prin „ocazia” ce a apărut într-o anumită situație de comunicare. Din acest considerent, procesul de descifrare a cuvântului ocazional solicită receptorului textului să adopte o abordare pe etape a interpretării inovației lexicale respective: pornind de la înțelegerea de suprafață a informației până la activizarea cunoștințelor sale extralingvistice și corelarea lor la contextul dat. Se impune, de asemenea, și concluzia că punerea în uz a lexicului ocazional este un fenomen relativ frecvent, fiind influențat de o serie de factori, preponderent, extralingvistici, ceea ce situează ocazionalismul, practic, la „sorgintele” dinamicii lexicului românesc.

Referințe bibliografice:

Antiufeeva = АНТЮФЕЕВА, Юлиана. *Английские новообразования в развитии: потенциальное слово, окказионализм, неологизм*. Дис. канд. филол. наук. Тула, 2004.

Babenko = БАБЕНКО, Наталья. *Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ*: Учебное пособие. Калининград: Изд-во КГУ, 1997.

BAYLON, Christian, MIGNOT, Xavier. *Initiation à la sémantique du langage*. Paris: Editions Nathan HER, 2000. [online]. Disponibil: <https://archive.org/details/initiationalase0000bayl/mode/2up> [citat 02.11.2020]

COȘERIU, Eugeniu. Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii (1955-1956). În: *Forum*, 1999, nr. 478-480, p. 36-42 [online]. Disponibil: <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dominte/2-8.htm> [citat 12.10.2019]

COȘERIU, Eugeniu. *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală* (Antologie, argument și note de Dorel Fînaru). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009.

DRAGOMIRESCU, Adina, NICOLAE, Alexandru. *101 greșeli de lexic și de semantică*. București: Editura Humanitas, 2011.

SCHMIDT, Siegfried. J. Interpretation today – introductory remarks. In: *Poetics*, vol. 12, 1983, nr. 2/3, p. 71-81.

ZAFIU, Rodica. Păcatele limbii: „A gugăli”. În: *România literară*, 2004, nr. 29 [online] Disponibil: https://arhiva.romanialiterara.com/index.pl/a_gugli [citat 14.05.2009]

Surse:

Academia Cațavencu. Săptămânal. București (România) [online]. Disponibil: <https://www.academiacațavencu.info/> [citat 02.10.2023]

ALEXANDRI, Vasile. *Teatru*. Vol. 1. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1952.

PIȚU, Luca. *Temele deocheate ale timpului nostru*. București: Editura Paralela 45, 2002.

Semn. Revistă literară. Bălți (Republica Moldova). 2010, nr. 2, p. 2.

Timpul. Chișinău (Republica Moldova) [online]. Disponibil: <https://timpul.md/> [citat 02.10.2023]